

WOJCIECH KUNICKI
KRZYSZTOF POLECHOŃSKI
Wrocław

POLSKA RECEPCJA ERNSTA JÜNGERA UZUPEŁNIENIE BIBLIOGRAFII ZA LATA 1929-2001

Poniższe zestawienie stanowi uzupełnienie dotychczas opublikowanych części bibliografii jüngerowskiej. Jej pierwszą, wstępną wersję, która rejestrowała przyjęcie niemieckiego autora i jego twórczości w piśmiennictwie polskim od początków do momentu publikacji, zamieścił w 1997 r. „Orbis Linguarum”¹. Następnie bibliografia – w postaci poprawionej, uzupełnionej i znacznie poszerzonej – weszła do dwutomowego opracowania recepcji tego niemieckiego pisarza w Polsce (*Ernst Jünger w publicystyce i literaturze polskiej lat 1930-1998*)². Kontynuacja tego zestawienia, ogłaszana – w osobnych częściach – za kolejne lata: 1999 i 2000, dopełnia dziejów poświadczonych w słowie drukowanym (jak również w innych mediach: radiu, telewizji, Internecie) w języku polskim obecności Ernsta Jüngera w XX w.³, natomiast bibliografia sporządzona za rok 2001 otwiera już polską recepcję tego pisarza w XXI stuleciu⁴.

Obecnie, podobnie jak w dotychczasowych zestawieniach, w obrębie poszczególnych części obowiązuje reguła chronologii (przy czym, aby uniknąć

¹ W. Kunicki, K. Polechoński, *Polska recepcja Ernsta Jüngera (1930-1997). Próba bibliografii*, „Orbis Linguarum” vol. 6/1997, s. 83-107. Owo pierwsze zestawienie objęło wówczas łącznie 281 pozycji bibliografii podmiotowej (tj. polskie tłumaczenia tekstów E. Jüngera) oraz przedmiotowej.

² W. Kunicki, K. Polechoński, *Ernst Jünger w publicystyce i literaturze polskiej lat 1930-1998*, t. 1: *Studium recepcyjne. Bibliografia*, Wrocław 1999 [postdat. 2000], s. 443-526 (tamże, w cz. II: *Bibliografia*, odnotowano 669 pozycji bibliograficznych).

³ W. Kunicki, K. Polechoński, *Polska bibliografia Ernsta Jüngera za rok 1999*, „Orbis Linguarum” vol. 15/2000, s. 145-164 (118 pozycji). Ci sami: *Polska bibliografia Ernsta Jüngera za rok 2000*, „Orbis Linguarum” vol. 20/2002, s. 93-111 (77 pozycji; począwszy od tego roku – oprócz świadectw książkowych i czasopiśmiennych, radiowych i telewizyjnych – w zestawieniu zaczęto uwzględniać również teksty publikowane za pośrednictwem Internetu).

⁴ W. Kunicki, K. Polechoński, *Polska recepcja Ernsta Jüngera w roku 2001 (Próba bibliografii wraz z komentarzem)*, „Orbis Linguarum” vol. 21/2002, s. 275-292 (43 zarejestrowane świadectwa). „Orbis Linguarum”, udostępniający gościnnie łamów bibliografii jüngerowskiej, ukazujący się pierwotnie przy Nauczycielskim Kolegium Języków Obcych w Legnicy (z podtytułem „Legnickie Rozprawy Filologiczne”), zmienił z czasem miejsce wydania z Legnicy na Wrocław. Od pewnego czasu pismo firmują Instytut Filologii Germańskiej Uniwersytetu Wrocławskiego oraz NKJO w Legnicy.

pomyłek przy ustalaniu kolejności ukazywania się druków, teksty opublikowane w jednym roku zostały uporządkowane alfabetycznie). Oczywiście, intencja kompletności spisu musi zmierzyć się z realnymi możliwościami dotarcia do ogłoszonych w języku polskim publikacji, stąd prośba autorów-bibliografów, kierowana pod adresem czytelników i użytkowników o ewentualne uzupełnienia, jak również poprawki i sprostowania. Za dotychczasowe zainteresowanie i pomoc w poszukiwaniu polskich jüngerianów specjalne wyrazy wdzięczności należą się panom: Tomaszowi Gabisiowi, Piotrowi Harkawemu, Maciejowi Łagodzie i Remigiuszowi Okrasce.

Istotnym rozszerzeniem obrazu recepcji wydaje się przesunięcie daty początkowej obecności Ernsta Jüngera w publicystyce polskiej – na rok 1929 (dotychczas pierwsze z odnalezionych świadectw pochodziło z roku 1930). Doktor Alfred Bzowiecki jako jeden z pierwszych recenzentów prezentował na łamach polskiej prasy, w tygodniku „Świat” (numer datowany 20 IV 1929), nowość z niemieckiego rynku wydawniczego, która „wzbudziła sensację” i stała się „bestsellerem sezonu”: powieść *Im Westen nichts Neues*. W swym omówieniu wskazywał na odmienność utworu Ericha Marii Remarque’a od literatury wojennej, tworzonej w innym duchu, zwłaszcza przez „młodych liderów Stahlhelmu”, wśród których wymieniał właśnie Ernsta Jüngera i Franza Schauweckera⁵. Nie mniej interesująca jest wzmianka autora, kryjącego się za kryptonimem Ar., referująca w „Echu Tygodnia” (z 20 X 1930) artykuł redaktora naczelnego liberalnego czasopisma „Die literarische Welt”, Willy’ego Haasa, z oceną wyborów do *Reichstagu*. Haas pisał w swoim artykule *Wybory i my*: „Rezultat wyborów można interpretować na wiele sposobów i wszystkie gazety się tym zajmują, każda na swój sposób. Brakuje jednak wszędzie jednej interpretacji: ten wynik jest zwycięskim pochodem tych, którzy przeciwstawiają się samoodowiedzialności myślenia, wartości myślenia w ogóle. Kierują się przeciwko nam wszystkim, niezależnie od partii, do której należymy: chodzi tu o atak na inteligencję, o sprzeciw wobec edukacji. Tego, że narodowy socjalizm jest świadomym bojownikiem barbarzyństwa, nie zanegują nawet intelektualni reprezentanci tej partii, np. taki Ernst Jünger”⁶.

Do tych pierwszych wzmianek jüngerowskich wypada dołączyć – co prawda z pewnymi zastrzeżeniami – dwa teksty Mieczysława Romana Frenkla: *Literatura wojny i szarego żołnierza* oraz *Hitleryzm ideologią odwetową zawiedzionych nadziei*. Oba eseje zostały przedrukowane po wojnie w zbiorze Frenkla *Marszrutę i manowce półwiecza* (1960). Pierwszy, obszerny szkic, powstały – według zawartej w autorskiej nocie informacji – na przełomie 1929 i 1930 r., poświęcony był literackim świadectwom I wojny światowej – „frontu Francuzów”, „frontu Ang-

⁵ A. Bzowiecki, *Niezagojone blizny*. (Książka, która wzbudziła sensację), „Świat” nr 16/1929, s. 22. Choć nie padły tu imiona obu nacjonalistycznych pisarzy, nie ulega wątpliwości, że w przypadku Jüngera chodziło o Ernsta (a nie jego brata Friedricha Georga).

⁶ Der Herausgeber [tj. W. Haas], *Die Wahlen und wir*, „Die literarische Welt” nr 39/1930 (z 26 IX). Za pomoc w dotarciu do artykułu dziękujemy pani Urszuli Bonter.

lików” oraz „frontu Niemców i Austriaków”. W jego końcowej części autor pisał: „Literatura wojny w niemieckim języku jest bardzo obfita i jak u innych narodów objawiła się nie tylko w negatywnych utworach, przeciwnych wojnie; między autorami znalazło się wielu jej zwolenników. Najwymowniejszym z nich okazał się Ernst Jünger; w jego *Stahlgewitter* [sic!] odczytać można prócz entuzjazmu niszczenia także zapowiedź przyszłych szczęśliwszych spotkań z bronią w rękę i rewanżu”⁷.

Natomiast w nieco późniejszym – pochodzącym z 1933 r. – odczycie, prezentowanym na antenie Polskiego Radia oraz podczas publicznych prelekcji, w którym autor dociekał ideowej genezy hitleryzmu, znalazł się następujący fragment: „Zakłady wydawnicze Georg Müller, Albert Langen, Hanseatische Verlagsanstalt z czasopismem ‘Deutsches Volkstum’ modelują młodego czytelnika i jego gusty literackie. Współpracują tu pisarze A. E. Günther, Blüher, Stapel, Winnig i inni. Grupa wykluczonego z partii hitlerowskiej Ottona Strassera wyłoniła własny ośrodek akcji kulturalnej z Herbertem Blankiem; pozostawał z nią w kontakcie Hielscher z czasopismem ‘Das Reich’. Do tego kręgu należeli Jünger i Schauwecker. Ideowo było z nimi spowinowacone koło wydające ‘Die Tat’. Wszyscy ci ludzie jako antypacyfiści nienawidzili miłośników pokoju, ich zdaniem każdy pacyfista biologicznie stawał się rozsadnikiem dżumy”⁸.

Publikacja, dzięki której polski czytelnik mógł po raz pierwszy zapoznać się z obszerniejszymi fragmentami prozy Jüngera, był opracowany przez Romana Umiastowskiego tom wypisów „o wojnie gazowej” pt. *Wśród trujących mgieł*, opublikowany w 1933 r. przez Główną Księgarnię Wojskową. Autor antologii, oficer zawodowy Wojska Polskiego, był zarazem tłumaczem zamieszczonych w niej obcojęzycznych relacji. „Porucznik Ernst Jünger, który – zdaniem Umiastowskiego – napisał bodaj najbardziej ciekawy dziennik wojenny, jaki się ukazał w języku niemieckim”⁹, pojawia się na kartach książki parokrotnie, głównie

⁷ M. R. Frenkel, *Literatura wojny i szarego żołnierza*, w: *idem, Marszruty i manowce półwiecza. Eseje*, Katowice 1960, s. 103. Tekst poprzedza nota: „Napisane w r. 1929/30, ogłoszone w ‘Przeglądzie Współczesnym’ w 1931 r.” (*ibidem*, s. 62). W rzeczywistości na łamach rzeczonoego pisma ukazała się większa część eseju, nie obejmująca jednakże niemieckojęzycznej literatury wojennej, a tym samym ustępu poświęconego Jüngerowi (por. M. R. Frenkel, *Literatura wojny i szarego żołnierza*, „Przegląd Współczesny” nr 114/1931, s. 90-107 i nr 115, s. 274-287). Nie udało się potwierdzić, czy ów dotyczący „frontu Niemców i Austriaków” fragment, znany jedynie ze znacznie późniejszego przekazu, ukazał się w druku w latach międzywojennych.

⁸ M. R. Frenkel, *Hitleryzm ideologią odwetową zawiedzionych nadziei*, w: *idem, Marszruty i manowce półwiecza...*, s. 151. Nota poprzedzająca tekst informuje, że jest to „odczyt wygłoszony w r. 1933 m.i[n]. w warszawskim Ipsie, w lwowskim Kasynie Literackim, w radio, w Celi Konrada w Wilnie” (*ibidem*, s. 145). W Wilnie Frenkel wystąpił w Celi Konrada podczas 186. Środy Literackiej 29 III 1933 r. z referatem „mającym za temat Wielką Wojnę” (zob. J. Hernik-Spalińska, *Wileńskie Środy Literackie (1927-1939)*, Warszawa 1998, s. 194); wątpliwe zatem, czy można tę prelekcję uznać za tożsamą z przytaczanym po latach tekstem.

⁹ Dalsza część notatki wprowadzającej brzmiała następująco: „Jünger, czternaście razy ranny, odznaczony orderem *pour le merite*, najwyższą odznaką wojskową pruską, był dowódcą plutonu

poprzez obszerny fragment *Preludium bitwy nad Sommą*, jednego z rozdziałów *W stalowych burzach*. Dwa lata później cytowane dzieło Jüngera ukazało się w całości w polskim przekładzie, którego autorem był również oficer polskiej armii, Janusz Gaładyk¹⁰.

W obu tłumaczeniach znać wyraźne piętno interpretatorów wojennej relacji Jüngera. O ile we fragmentarycznej wersji Umiastowskiego, swobodniej traktującego podstawę tłumaczenia (zauważalne są nieznaczne opuszczenia), można rozpoznać staranie o efekt potoczności stylu, o tyle tekst przygotowany przez Gaładyka usiłuje dochować wierności oryginałowi i bardzo dba o dokładność przekładu, przez co okazuje się skrupulatniejszy w warstwie faktograficznej i precyzyjniejszy w opisach „wojenno-technicznych”. Mamy tu zatem dwa podejścia do tłumaczonego tekstu, dwie strategie przybliżenia polskiemu czytelnikowi niemieckiej prozy wojennej, niewątpliwie trudnej, bo stojącej na wysokim poziomie literackiej świadomości i z rozmysłem operującej środkami właściwymi prozie zarazem dokumentarnej i artystycznej. Nie dziwią przeto uwagi Umiastowskiego zawarte w recenzji *Księcia piechoty (W nawałnicy żelaza)* – były przecież pisane przez kogoś, kto już wcześniej sam zmagął się z trudną materią języka autora *Awanturniczego serca*:

„Dokonanie przekładu nie było rzeczą łatwą. Książka została napisana przez autora jeszcze w okresie, gdy umysł jego był przeładowany faktami. Stąd jest w niej jakiś wybuchowy prymitywizm, trudny do oddania. Tłumacz uczynił co mógł, aby tę szorstkość, gwałtowność stylu zachować jako kapitalną cechę dzieła i przeważnie mu to się udało, o ile miękkość naszego języka pozwoliła”¹¹.

Obydwaj autorzy nie uniknęli usterek i błędów, prawdopodobnie przed podjęciem pracy translatorskiej nie uświadamiając sobie do końca walorów stylistycznych prozy Ernsta Jüngera. Interesujące ponadto byłoby spojrzenie na obydwu przekłady z punktu widzenia historyka polskiej terminologii wojskowej, np. na występującą u obydwu autorów ekwiwalencję pojęć „napad”, „atak”, „natarcie”.

W latach międzywojennych na wnikliwą uwagę zasługuje obecność Ernsta Jüngera w wypowiedziach Karola Irzykowskiego. I choć nie są to ani zbyt obszerne, ani nader eksponowane wypowiedzi tego najwybitniejszego krytyka literackiego Dwudziestolecia, to jednak świadczą niewątpliwie o uważnym (i stosunkowo wczesnym) odbiorze dzieła młodego wówczas niemieckiego pisarza, poznawanego poprzez lektury w języku oryginału. Jünger pojawia się u Irzykowskiego dwukrotnie: po raz pierwszy w recenzji napisanej po premierze *Wilków* Romain Rollanda w warszawskim Teatrze Ateneum (21 III 1929). Wówczas w swoim „sprawozdaniu

szturmowego. Opisy jego odznaczają się szczerością i rzadko spotykanym zrozumieniem nowoczesnego boju. W *Preludium bitwy nad Sommą* notuje wrażenia ze swego pierwszego zetknięcia się z gazami” (*Wśród trujących mgieł. Opowieści o wojnie gazowej*, z pamiętników i dokumentów wybrał R. Umiastowski, Warszawa 1933, s. 95).

¹⁰ E. Jünger, *Książę piechoty (W nawałnicy żelaza)*, przeł. J. Gaładyk, Warszawa 1935 (wyd. II 1938).

¹¹ R. U. [R. Umiastowski], *Książę piechoty*, „Polska Zbrojna” nr 81/1935, s. 3.

teatralnym”, zamieszczonym w „Robotniku” dnia 24 III 1929 r., krytyk zanotował uwagę: „Czytałem książkę pewnego uczestnika wojny, który pisze, że nikt, kto sam nie zabił, nie wie, co to jest wojna i co to jest ojczyzna”¹². Wtedy jeszcze nazwisko owego „uczestnika wojny” nie zostało wymienione. Dopiero po włączeniu owej recenzji (*Człowiek „niecierpliwiaący” Boya*) do tomu Irzykowskiego *Beniaminek. Rzecz o Boyu-Żeleńskim* (w części *Dodatek. Luźne inwektywy i odparcia*), przytoczona opinia została opatrzona objaśniającym przypisem: „Napisał to Ernst Jünger, jeden z duchowych przywódców neonacjonalizmu niemieckiego, autor książki *In Stahlgewittern*. Dodał: trzeba raz zobaczyć krew, swoją lub cudzą”. Autor *W stalowych burzach* pojawi się raz jeszcze pod koniec międzywojnia w ankiecie *Literatura a żołnierz*, rozpisanej w 1938 r. przez redakcję literacką dziennika „Polska Zbrojna” (a właściwie jego tygodniowego dodatku „Tydzień Literacki ‘Polski Zbrojnej’”), w której także zabierze głos Irzykowski. Wtedy to, przy okazji rozważań nad dylematami pacyfizmu i bellicyzmu, jak również ewolucją własnego stosunku do problemu wojny, autor *Beniaminka* powoła się na tezę Ernsta Jüngera, głoszącą, że „nikt nie poznał naprawdę wojny, kto sam nie przełał własnej krwi lub cudzej”, podkreślając zarazem „mocno biologiczny charakter” owej tezy¹³.

Lata II wojny światowej stanowią przerwę w polskiej recepcji autora *Robotnika*. Warunki i okoliczności polskiego życia literackiego w tym okresie uległy zmianie tak dalece, że odbiór literatury niemieckiej został wyraźnie zakłócony. Ze względu na znikomość materiału odstąpiliśmy od rozwinięcia refleksji o tym ważnym okresie historii literatury polskiej w osobnym rozdziale naszego studium recepcyjnego. Bazy materiałowej nie udało się dotychczas istotnie wzbogacić, pozostaje więc krótko skomentować jedyne świadectwo, na jakie natrafiliśmy w polskich publikacjach z tego czasu. Pochodzi ono z początku 1945 r. i zostało wydrukowane w piśmie „W drodze”, wydawanym w latach 1943-1946 w Jerozolimie przez aparat prasowy II Korpusu. Na tle innych czasopism emigracji wojennej ten – jak informował podtytuł – „dwutygodnik polityczny i literacki”, redagowany przez Wiktora Weintrauba i Zdzisława Bronclę, odznaczał się wysokim poziomem oraz – w danym miejscu i ówczesnej sytuacji – dobranym gronem współpracowników i autorów. Wśród nich znalazł się z czasem także Aleksander Janta-Pończyński, nadsyłający reportaże z frontu zachodniego i z Francji. Relacjonując swoje wrażenia z wyzwolonego spod okupacji niemieckiej Paryża (tekst lokalizowany i datowany: „Francja, w październiku 1944 r.”), Janta zanotował swoją rozmowę z Jeanem Cocteau, w którego wypowiedzi pojawił się też Jünger (w zniekształconej formie nazwiska – jako Jürgens!), jak można się przekonać, w dość typowym dla doraźnych oczekiwań kontekście. Polski reportażysta pisał: „Jean Cocteau opowiada mi o Niemcach. – Że ich widywałem jak najmniej i jak najrzadziej, choć garnęli się

¹² K. Irzykowski, *Sprawozdanie teatralne. Teatr Ateneum: „Wilki”*. *Dramat w 3-ach aktach Romain Rollanda*, „Robotnik” nr 82/1929, s. 3.

¹³ K. Irzykowski, [odpowiedź w:] *Nasza ankieta. Literatura a żołnierz*, „Tydzień Literacki ‘Polski Zbrojnej’” nr 50/1938 [dodatek do: „Polska Zbrojna” nr 348/1938], s. 1.

mnie odwiedzać – nie przypisuję sobie w tym specjalnej zasługi: nudzą mnie bowiem śmiertelnie. Był u mnie znany pisarz, Jürgens [sic!] – po kwadransie nie wiedziałem, o czym z nim rozmawiać. Jakakolwiek propaganda przyprawia mnie o niestrawność. To tak, jak opowiadanie rzeczy, w których nie brało się udziału, na przykład cudzych snów”¹⁴. Takie przedstawienie kontaktów między Jüngerem a Cocteau, jakie miały miejsce w Paryżu w latach okupacji, nie odpowiada jednak rzeczywistości. Jünger, dobrze znany we Francji niemiecki pisarz, a jednocześnie kapitan Wehrmachtu, odwiedzał Cocteau, podobnie jak innych paryskich pisarzy i malarzy – i nie były to jednokrotne kontakty, i spotkań tych nie cechowała jakaś szczególna rezerwa ani bynajmniej lekceważenie, zarówno z jednej, jak i z drugiej strony. Powojenna sytuacja, w której piętnowano nawet cień podejrzenia o kolaborację, skłaniała francuskich intelektualistów do przemilczania, wręcz do zacierania pewnych okupacyjnych kontaktów i znajomości z Niemcami, nie mówiąc już o proniemieckich sympatiach, nb. wcale nie rzadkich. Nasuwa się tylko pytanie, czy Cocteau dokładnie takiej wypowiedzi udzielił polskiemu korespondentowi i czy Janta wiernie ją przytoczył (trzeba stwierdzić, że już zanotowane przezeń nazwisko „znanego pisarza, Jürgensa” znacznie osłabia rzetelność relacji).

W powojennym odbiorze należy wprowadzić kilka dalszych uzupełnień. W różnych latach Jünger obecny będzie w książkach pisarzy i poetów, zarówno tłumaczonych na polski (Erenburg, Vercors), jak i rodzimych (Borowski, Herling-Grudziński, Zagajewski, Brakoniecki). Oczywiście, jakość i ranga tych świadectw nie będzie jednakowa. Obok wyraźnie indoktrynacyjno-propagandowych, włączonych w konfrontacyjny układ odniesień tekstów socrealistycznych, takich jak artykuł *Na przedpolu* Tadeusza Borowskiego, opublikowany na pierwszych stronach w inauguracyjnym numerze „Nowej Kultury” z dnia 2 IV 1950 r., gdzie znalazła się wzmianka o „hitlerowskich pamiętnikach Jungera [sic!]”¹⁵, czy *Notatki z 5 krajów* Ilji Erenburga, w których (w części dotyczącej powojennych Niemiec) Jünger przedstawiany jest jako ten, kto „zresztą zdobył rozgłos za panowania faszystów”, we wspomnieniach Vercorsa wizerunek niemieckiego pisarza, wpisany w kontekst okupacji Francji, będzie bardziej skomplikowany, choć bez wątplenia otwarcie i jednoznacznie krytyczny.

Postawa Vercorsa, który uczynił Jüngera (a także i Gerharda Hellera) swoistym pierwowzorem postaci niemieckiego oficera w *Milczeniu morza* (*Silence de la mer*, napisane w 1941 r., opublikowane w podziemnym wydawnictwie *Editions de Minuit* w 1943 r.), zasługuje także na głębszą analizę. Z jednej strony Vercors,

¹⁴ A. Janta[-Polczyński], *Z notatnika*, „W drodze” nr 2/1945, s. 4.

¹⁵ T. Borowski, *Na przedpolu*, „Nowa Kultura” nr 1/1950, s. 1. Późniejszy komentator tej części pisarstwa autora *Kamiennego świata* pisał: „Według Borowskiego, kultura Zachodu, jego literatura i filozofia (...) były równie zgniłe, jak i zbrodnicze. Ten przymiotnik pojawia się zresztą w omawianej publicystyce z urazową częstotliwością. Kultura ta tworzona była głównie przez faszystów i zdrajców” (St. Stabro, *O publicystyce Tadeusza Borowskiego*, „Pismo Literacko-Artystyczne” nr 7-8/1989, s. 125).

związany z komunistycznym skrzydłem *Resistance*, dystansował się, zwłaszcza w wypowiedziach powojennych, od jakichkolwiek podejrzeń o – choćby emocjonalną – kolaborację. Po lekturze francuskiego przekładu *Ogrodów i dróg* (*Jardins et routes*), który ukazał się w *Librairie Plon* w 1942 r., odnalazł właściwy, jak mu się wydawało, klucz do zrozumienia tak rzekomo życzliwego Francuzom pisarza: „Czytałem ten panegiryk na podbitą Francję, napisany przez jednego ze zwycięzców, z głębokim uczuciem wstydu i rozdrażnienia. Nie widziałem w tym pułapki ani publikacji okolicznościowej. Wyglądało na to, że autor był szczery. Ale nawet ta szczerość wyzwalała we mnie silny odruch obronny. Książka mogła się ukazać, a więc... Wyobrażałem sobie czytelników mniej podejrzliwych: jakaż pokusa widzieć w tym Niemcu rzecznika myśli niemieckiej na temat Francji! Jakież niebezpieczeństwo tkwiło w tej pokusie! Jeżeli Junger nie był współnikiem, to dal się oszukać”¹⁶.

Ocena Vercorsa jest tutaj niejednoznaczna: nabierze ona cech jednoznaczności w dalszym ciągu wspomnień, uznając wyrazy rzekomej sympatii okazywane podbitej Francji przez hitlerowskie Niemcy za element taktyki politycznej, która zmierza do uspienia czujności Francuzów, do przekonania ich o przyjaźni Niemców.

W związku z powyższym jego *Milczenie morza* miało ukazać wahania inteligencji francuskiej, przede wszystkim pisarzy, w ich stosunku do zwycięskich Niemiec. „Wprowadzę na scenę tego niemieckiego oficera, ale nie będzie on wrogiem Francji, wręcz przeciwnie, będzie w niej zakochany, będzie człowiekiem przez nią uwiedzionym jak Ernst Junger, wierzącym szczerze w przyjaźń dwóch dawnych przeciwników w szczęśliwej Europie, człowiekiem, którego brutalne odkrycie prawdziwych zamiarów hitlerowców wprawi w osłupienie”¹⁷. Ten „uwiedziony przez Francję” oficer niemiecki ma ze swej strony uwodzić intelektualistów francuskich, aby ci stali się narzędziami Trzeciej Rzeszy, podobnie jak on sam jest takim narzędziem, nie zdającym sobie być może z tego sprawy¹⁸.

Nazwisko Jüngera wymieniane będzie po wojnie wielokrotnie w różnych kontekstach w wypowiedziach krytyków i badaczy literatury: przykładem pierwszy tom szkiców Jana Błońskiego *Poeci i inni* (z 1956) czy Michała Sprusińskiego *Między prawdą a zmyśleniem* (z 1978). W 1958 r. w zbiorze „studiów nad problematyką Niemiec współczesnych”, zatytułowanych *W kregu Nibelungów*, Aleksander Rogalski powtórzy w zasadzie bez zmian swój artykuł *Od Nietzschego do Juengera* [sic!] (pierwodruk w 1948 r. w tygodniku „Polska Zachodnia”). Ponieważ zawarte w jego – inspirowanej wyraźnie poglądami Lukacsa – analizie

¹⁶ Vercors, *Bitwa milczenia*, przeł. M. Król, wstępem opatrzył M. Żuławski, Warszawa 1974, s. 192-193.

¹⁷ *Ibidem*, s. 194.

¹⁸ O polemikach związanych z powojennymi wypowiedziami Vercorsa na temat Jüngera pisaliśmy w naszej pracy (por. W. Kunicki, K. Polechoński, *Ernst Junger w publicystyce i literaturze polskiej lat 1930-1998*, t. 1: *Studium recepcyjne...*, s. 74-78).

tezy zostały już wcześniej omówione¹⁹, ograniczymy się w tym miejscu do stwierdzenia, iż przedruk po dziesięciu latach tego tekstu, silnie nacechowanego negatywnymi ocenami, insynuującymi Jüngerowi nihilizm, który zawiódł go nieuchronnie ku narodowemu socjalizmowi, trzeba uznać za anachronizm, kontrastujący ze znacznie bardziej zróżnicowanymi stanowiskami, jakie pojawiły się w publicystyce polskiej po przełomie lat 1955-1956.

Charakterystyczna jest ewolucja stosunku Adama Zagajewskiego do Jüngera i jego literackiego dorobku. Przypomnijmy, że ten poeta i eseista wydatnie przyczynił się do przyswojenia dzieła niemieckiego pisarza polskiemu czytelnikowi, początkowo za sprawą prezentacji wyboru z dzienników (w swoim tłumaczeniu) na łamach paryskich wówczas „Zeszytów Literackich” (1985, nr 9), następnie publikowanymi od początku lat 90. tekstami poświęconymi autorowi *Promieniowań*. Przybierający z czasem na sile krytyczny ton znajduje swój wyraz także w tomie eseistycznym *W cudzym pięknie*. Pojawiły się tam dwie uwagi dotyczące Jüngera. Pierwsza z nich: „W stylu niskim i dosadnym zdarza się nieraz – na przykład Markowi Hłasce – błąd trywialności. W stylu wysokim natomiast – na przykład u Ernsta Jüngera – błąd pretensjonalności. Pisarze, posługujący się tymi językami, muszą pogodzić się z tym, że będą musieli niekiedy wpaść w pułapkę, którą zastawia na nich sam styl”²⁰. I druga refleksja: „Nie jestem pewien, czy Ernst Jünger jest wielkim pisarzem, ale wiem, że zaprasza do wielkiej rzeczywistości”²¹.

Jünger znajdzie swoje miejsce w poświęconych literaturze wojennej pracach autorstwa m.in. Marii Janion oraz Ireny Maciejewskiej. Warto parę słów poświęcić zwłaszcza obszernemu szkicowi Janion pt. *Wojna i forma*, który ukazał się po raz pierwszy w 1976 r. w pracy zbiorowej (pod redakcją Michała Głowińskiego i Janusza Sławińskiego) *Literatura wobec wojny i okupacji*²². Janion wychodzi od analiz Rogera Cailloisa, który wielokrotnie zajmował się metafizyką wojny we wczesnym dziele Jüngera, ilustrując jego wypowiedziami, zwłaszcza z *Der Kampf als inneres Erlebnis*, swoją aksjologię wojny jako „święta”. Jednak rekonstruując Jüngerowską antropologię wojny polska badaczka konstruuje wyraźną opozycję o charakterze rasistowskim, mianowicie jakoby autor *W stalowych burzach* „radosne upojenie objawioną z nagłą w błysku wojennego ognia prawdą życia, honorem i godnością (...) przeciwstawia ‘słowiańskiej rezygnacji wobec cierpienia’”²³. Z całą pewnością przeciwstawienie to nie strukturuje Jüngerowskiej wizji wojny, zwłaszcza w świetle nawiązań do twórczości Dostojewskiego, za pośrednictwem której pisarz niemiecki „zapożycza” cytat z Ewangelii św. Jana o ziarnie, co obumarłszy

¹⁹ *Ibidem*, s. 98-103, 107.

²⁰ A. Zagajewski, *W cudzym pięknie*, Kraków 1998, s. 59.

²¹ *Ibidem*, s. 200.

²² M. Janion, *Wojna i forma*, w: *Literatura wobec wojny i okupacji*, pod red. M. Głowińskiego, J. Sławińskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 207-210.

²³ *Ibidem*, s. 209.

plon stokrotny przyniesie²⁴. Jüngerowska aluzja do słowiańskiej „pasywności” cierpienia jest wyraźnym usprawiedliwieniem własnej fascynacji na wskroś słowiańską i ofiarniczą prozą Dostojewskiego – usprawiedliwieniem, dodajmy, deklarowanym z pozycji chrześcijańskich. Nie sposób też pojąć, w jaki sposób, zdaniem Marii Janion, „gloryfikacja moralnych wartości wojny (...) u Jüngera podporządkowana jej uwielbieniu estetycznemu”²⁵ zdolna jest objawić „poczucie więzi z germańskim rycerzem czy wojownikiem”²⁶. W tym wypadku kategorie rasistowskie (stosowane nie tyle przez pisarza, ile przez jego komentatorkę) nie znajdują potwierdzenia na płaszczyźnie tekstów. O wiele więcej łączy bowiem *Der Kampf als inneres Erlebnis* „estety” Jüngera z ekspresją stylistyczną francuskiego nacjonalisty Maurice’a Barresa, a także z tradycją symbolistów francuskich niż z jakimikolwiek konstrukcjami wojowniczej „germańskości”. Wskazany tu błąd redukcji perspektywy analitycznej do fałszywej opozycji (germański/słowiański) oraz fałszywej analogii (estetyzm = germańska wojowniczość) prowadzi w prostej linii do wątpliwej próby wyjaśnienia „psychologii faszyzmu” (jakby coś takiego istniało, nawet w roku 1976). W końcowej partii odnoszących się do Jüngera rozważań Janion powołuje się na słynny i bardzo kontrowersyjny esej Benjaminia *Dzieło sztuki w dobie technicznej reprodukowalności*, w którym sformułowano tezę, że „na estetyzację polityki przez faszyzm komunizm odpowiada polityzacją sztuki”. Ta zręczna formuła, zrozumiała w perspektywie lat 30., w latach 70. jest już tylko reprzyką socrealistycznego sądu Lukacsa o „faszystowskim” charakterze wszelkiego „formalizmu”. Jej celem jest zatarcie faktu, że „realny socjalizm” uprawiał w sposób równie zmasowany, co „faszyzm”, estetyzację polityki. Taki też sens (cel) mają wywody autorki odnoszące się do nieznanego jej i niezrozumianego Jüngera. Szkoda, że te sądy, antykwaryczne już w latach 70., zostały opublikowane bez jakichkolwiek zmian czy korekt w wydanym w roku 1998 tomie „esejów o wojnie” *Placz generała*.

Istotnym odniesieniem dla odbioru prozy frontowej niemieckiego pisarza jest twórczość Stanisława Rembeka. Zostanie to podjęte w pracach Janusza Juliana Pluty²⁷ oraz Mirosława Lalaka, autora pierwszej książkowej monografii prozy

²⁴ E. Jünger, *Książę piechoty (W nawałnicy żelaza)*, przeł. J. Gaładyk, wyd. II, Warszawa 1938, s. 185.

²⁵ M. Janion, *Wojna i forma...*, s. 210.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Zarówno założenia, jak i wnioski, wyprowadzane przez Plutę, trudno uznać za przekonujące. Badacz ten wymieniał „cechy łączące jego [tj. St. Rembeka] utwory z dziełami Jüngera, gdyż i one zaważyły na kształcie *Nagana* i *W polu*. Będzie to więc przede wszystkim mniemanie o moralno-twórczym charakterze wojny: wyzwała ona solidarność, szczerłość, obowiązek etc., stanowi 'sytuację graniczną' stawiającą człowieka twarzą w twarz z Absolutem. Dzieli Rembek również z Jüngerem przekonanie o estetycznych wartościach wojny. Gdyby zbadać statystycznie częstotliwość występowania chwytów ewokujących piękno i brzydotę, okaże się, iż przewaga estetyzacji jest przygniatająca (ok. 90% do 10%). Wzorem autora *Księcia piechoty* przywołuje Rembek średniowieczny *ethos* rycerski. Czy to

autora *W polu*, przy czym zaznaczyć trzeba, że obecna w nich refleksja nie została należycie pogłębiona ani wzbogacona niezbędną literaturą przedmiotu, zwłaszcza niemieckojęzyczną, dotyczącą wojennej prozy Jüngera. (Lalak powoływał się jedynie na artykuły Marii Janion oraz Jana Mizińskiego).

Jünger często pojawia się w pracach naukowych, przygotowanych przez badaczy różnych specjalności: politologów, historyków, teoretyków państwa i prawa, socjologów czy historyków i teoretyków kultury, którzy nawiązywali doń w swoich publikacjach, odwołując się w szczególności do myśli niemieckiej rewolucji konserwatywnej, jak miało to miejsce w przypadku Ryszarda Skarżyńskiego, także Marka Maciejewskiego, Michała Musielaka, Zbigniewa Mikołajki, Edmunda Dmitrowa czy Henryka Olszewskiego i Marii Zmierzak. Autor *Robotnika* wymieniany bywa także w podręcznikach akademickich. Ze względu na kuriozalność informacji biograficznej ograniczymy się do odnotowania jednej tylko pozycji z tej kategorii: wielokrotnie wznawianego (dotychczas dziesięć wydań!) opracowania Romana Tokarczyka *Współczesne doktryny polityczne*, w którym Jünger, umieszczony jako jeden z głównych reprezentantów konserwatywnego („hybryda ideologiczna zwana mylnie konserwatywnym rewolucyjnym, w istocie był to konserwatywny kontrrewolucyjny”²⁸) został raz na zawsze i nieodwołalnie we wszystkich wydaniach przedwcześnie „uśmiercony” – podawana uparcie w podręczniku końcowa data jego życia została „ustalona” (i nigdy nie skorygowana!) na rok 1960, czyli 38 lat przed rzeczywistą śmiercią pisarza!

Ciekawą pracę poświęconą niemieckiej okupacji Francji podczas II wojny światowej przedstawił Jan E. Zamojski. We *Francji na rozdrożu 1943-1944* – bardzo rzetelnym, wszechstronnym i, jak się wydaje, dobrze udokumentowanym opracowaniu – wystąpił, niestety nie rozpatrzony przez autora, problem wartości dzienników prywatnych Jüngera, zwłaszcza *Strahlungen*, jako źródła historycznego. Pisarz jest z jednej strony eksponentem elit niemieckich, współkształtujących łagodną okupację w Paryżu czy w Lille, gdzie przebywał Carlo Schmid. Również dziennik pisarza jest świadectwem symbiozy między przemysłowym, finansowym, administracyjnym, społecznym (arystokracja i plutokracja) i kulturalnym *establishmentem* francuskim a elitą niemieckiej administracji wojskowej²⁹. Tekst ów

w funkcji estetyzacyjnej (...), czy to etycznej (...), czy wreszcie ideologicznej” (J. J. Pluta, *Obraz wojny w międzywojennej prozie Rembeka (na podstawie powieści „Nagan” i „W polu”)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny [WSP w Krakowie]” z. 68, „Prace Historycznoliterackie” t. VII [pod red. St. Burkota i J. Jarowieckiego], 1978 [właśc. 1979], s. 174).

²⁸ R. Tokarczyk, *Współczesne doktryny polityczne*, wyd. VIII, Zakamycze 1998, s. 109. Przytaczamy zdanie, w którym wymieniane są – błędnie nieraz podawane – nazwiska konserwatywnych rewolucjonistów: „Do czołowych przedstawicieli konserwatywnego rewolucyjnego zaliczani są m.in.: Oswald Spengler (1880-1936), Arthur Moeller von dem Bruch [sic!] (1876-1925), Hans Zehrer (1899-1966), Ernst Junger (1895-1960) [sic!]” (*ibidem*).

²⁹ J. E. Zamojski, *Francja na rozdrożu 1943-1944. Walka o kształt ustrojowy przyszłej Francji*, Warszawa 1992, s. 55n.

przenika wręcz atmosfera niemiecko-francuskiej wspólnoty kastowo-kulturowej³⁰; jest on jednocześnie oznaką nie tylko fascynacji, ale i pogardy dla tych, którzy akceptują niepohamowany mord³¹.

Natomiast w poświęconej tradycjonalizmowi integralnemu Juliusa Evoli pracy Zbigniew Mikolejko charakteryzuje – za Tomaszem Gabisiem³² – niemiecką rewolucję konserwatywną, wyrażając swój (najczęściej negatywny) stosunek do jej bohaterów, odcinając się jednak bardzo wyraźnie od „rażącej zmysł moralny odmienności postaw, jaka cechowała (i w pewnym sensie wciąż jeszcze cechuje) przedstawicieli zachodniej kultury lewicowej i liberalnej przy ocenach intelektualistów i artystów uwikłanych w totalitaryzm nazistowski czy faszystowski i przy ocenach tych uwikłanych w totalitaryzm stalinowski”³³. Niezadowolający jest w tej cennej pracy opis recepcji myśli Jüngera przez Evolę w latach 50. i współpraca tegoż z „Antaiosem”³⁴. Słynna wypowiedź Heideggera o wpływie, jaki wywarł na jego myślenie w latach 1939-1940 *Robotnik*³⁵, nie stanowi jednak podstawy dla analizy tej „formy bytu” przez Evolę, prowadząc do ustalenia, iż „w wojnie odradza się symbolicznie tradycyjny dualizm ducha i materii”³⁶. Autorem niniejszych słów wydaje się – przy szacunku dla precyzji i bezstronności Mikolejki, który odrzuca lewicowe przesady i powołuje się na istotnych autorów – że głębszą analizę tych zależności uniemożliwia brak lektur w języku niemieckim, co wykazuje m.in. bibliografia.

Spośród nieuwzględnionych w naszych dotychczasowych zestawieniach większych prac o autorze *Awanturniczego serca* zwrócić należy uwagę na artykuł Ryszarda Siwka *O europejskich korzeniach realizmu magicznego (Ernsta Jüngera rzeczywistość magiczna)*, zamieszczony w „Ruchu Literackim” w 1998 r. W tym wypadku trudno jednak uznać, by sformułowana na wstępie, wiele obiecująca zapowiedź („przyczynek do szerszej refleksji na temat europejskich korzeni realizmu magicznego” czy też nad „jednym z rzadziej podejmowanych przez krytykę aspektów jego [tj. E. Jüngera] twórczości, tym mianowicie, który odnosi się do teorii i praktyki realizmu magicznego niemieckiego autora”)³⁷ została spełniona. Po pierwsze, konteksty „realizmu magicznego” Jüngera sięgają romantyków niemieckich i Nietzschego, co zademonstrowano w literaturze

³⁰ *Ibidem*, s. 294.

³¹ *Ibidem*. Sądząc z przytoczeń (por. m.in. s. 433), Zamojski znał jedynie francuskie przekłady *Strahlungen*.

³² Z. Mikolejko, *Mity tradycjonalizmu integralnego. Julius Evola i kultura religijno-filozoficzna Prawicy*, Warszawa 1998, s. 42-43.

³³ *Ibidem*, s. 47.

³⁴ *Ibidem*, s. 83.

³⁵ *Ibidem*, s. 174.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ R. Siwek, *O europejskich korzeniach realizmu magicznego (Ernsta Jüngera rzeczywistość magiczna)*, „Ruch Literacki” z. 5/1998, s. 663.

przedmiotu (zwłaszcza w fundamentalnej pracy Karla-Heinza Bohra), po drugie, zależności i filiacje między francuskimi symbolistami a autorem *Awanturniczego serca* były też wielokrotnie przedmiotem refleksji, to samo dotyczy zależności: Jünger – Benjamin. Niedoceniona jest natomiast nadal kwestia powinowactw twórczości Jüngera ze sztukami plastycznymi, na co Siwek, niestety, zwraca uwagę tylko marginalnie. W artykule występują też nieporozumienia, jak np. wtedy, gdy autor charakteryzuje rozumienie literatury przez autora *Heliopolis*: „Za pośrednictwem ultra fizycznego [sic!] języka winna ona dążyć do takiego nasycenia obrazu oraz zawartej w nim historii, aby lektura stała się momentem powrotu do korzeni, do źródła, którym, według autora, jest *Heimat*, swojska, zaściankowa, tradycyjna i staroświecka mała ojczyzna”³⁸, gdy – za Ernesto Sabato – utożsamia doktrynę „Nowej rzeczowości” (*Neue Sachlichkeit*) z realizmem magicznym³⁹ lub przypisuje Jüngerowi stosowanie pojęć (określanych jako „zbitki słowne”), których pisarz nie stosował, np. „magiczny racjonalizm” czy „magiczny heroizm”⁴⁰. Niemniej próba Siwka jest – nadal rzadkim w polskiej publicystyce – świadectwem umieszczania pisarstwa Jüngera w wielkich nurtach estetycznych XX stulecia, poza kontekstami czysto politycznymi.

Interesującym polskim kontekstem ostatniej dekady XX w., w którym pojawia się Ernst Jünger, są wypowiedzi publicystów polskiej młodej prawicy, czego przykładem są teksty Jacka Bartyzela, Marka Węgierskiego czy Bogdana Herburta Koziela. Autor *Na Marmurowych Skałach* obecny jest więc na łamach m.in. takich pism, jak „Stańczyk”, „Arcana”, „Fronda”, „Nowe Państwo”, „Prawica Narodowa”, „Pro Fide, Rege et Lege” („Pismo Klubu Zachowawczo-Monarchistycznego”) „Rojalista” („Pro Patria. Pismo narodowo-konserwatywne”), „Myśl Polska”, „Gral” („Pismo Klubu Konserwatystów i Monarchistów”), „Odala”, „Szczerbiec” („Miesięcznik narodowo-radykalny”) oraz „Punkt Zwrotny” („Nowe idee dla nowej ery”). Narodowo-konserwatywny „Rojalista” zamieścił nawet w przekładzie (co prawda z francuskiego) fragment nieznanej w języku polskim – a uważanej za pozycję w jüngerologii istotną – pracy Marjatty Hietali: *Der neue Nationalismus in der Publizistik Ernst Jüngers und des Kreises um ihn 1920-1933* (Helsinki 1975)⁴¹.

Nie mniej ciekawa, choć mniej liczna, jest obecność Jüngera w prasie alternatywno-anarchistycznej, reprezentowanej przez tytuły takie, jak „Mat’ Pariadka” czy „Gazeta An Arché”, lub alternatywno-ekologicznej w rodzaju „Zielonych Brygad” („pismo ekologów”), „Dzikiego Życia” i „Obywatela” („Polityka. Społeczeństwo. Ekologia”). Skoro mowa o obiegu alternatywnym, należałoby uzupełnić obraz jeszcze o masową prasę młodzieżową, jaką reprezentuje np. miesięcznik

³⁸ *Ibidem*, s. 676.

³⁹ *Ibidem*, s. 664.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 667.

⁴¹ M. Hietala, *Ernst Jünger i Akcja Francuska*, przeł. A. Ławniczak, „Rojalista” nr 5/1995, s. 5 [fragment książki M. Hietali, przedrukowany za pismem „Vouloir” nr 4/1995].

„Machina”. To popkulturowe pismo, wypełniające swoje łamy przeważnie tematyką muzyczno-filmowo-artystyczną, zamieściło na początku 1998 r. krótką recenzję (czy właściwie notę), rekomendującą dzieło z obszaru kultury wysokiej, jakim jest niewątpliwie powieść *Na Marmurowych Skalach*. Ten tekst, pióra Pawła Dunin-Łasowicza, przytaczamy w całości:

„Kiedy piszę te słowa, Ernst Jünger rozpoczął 103 rok życia i jest prawdopodobnie najstarszym żyjącym znanym pisarzem. Po I wojnie światowej sławił orężne zmagania i wspierał Hitlera. Wydane w 1939 r. *Na Marmurowych Skalach* było w Niemczech podczas II wojny światowej książką kultową. Trudno powiedzieć, że autor nagle został pacyfistą, jego bohaterowie są raczej emerytowanymi ryerczami, ceniącymi swój dorobek zawodowy. Ale w swej sennej wizji – ginącej szczęśliwej krainy Mariny – Jünger pokazał, jak harmonię niszczy barbarzyństwo. Był więc bardziej poetą niż moralistą. Dziś już nikogo chyba nie podnieca odgadywanie w postaci Nadleśniczego rysów Adolfa Hitlera, nastąpiły inne barbarzyństwa i inne szczęśliwości. Upaja jednak wizyjność książki i piękno języka Jüngera, zachowane we wspaniałym przekładzie Wojciecha Kunickiego. Choćby dla niego rzecz jest warta lektury – niczym proza Brunona Schulza”⁴².

W kontekście wypowiedzi z lat 90. XX w. osobliwe wrażenie sprawia opracowanie Rafała Pankowskiego *Neofaszystw w Europie Zachodniej. Zarys ideologii*, wydany zresztą przez Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk (Warszawa 1998), co mogłoby sugerować, że mamy do czynienia z publikacją spełniającą standardy pracy naukowej. Jünger jest tam przedstawiany jako reprezentant jednej z „idei protofaszystowskich w życiu intelektualnym” Republiki Weimarskiej, jaką jest – zdaniem autora – „konserwatywna rewolucja”⁴³. Ponadto Pankowski podkreśla, iż przywódca brytyjskich faszystów, Oswald Mosley, spotkał się w powojennym okresie m.in. „ze znanym sprzed wojny czołowym faszyzującym literatem Ernstem Jüngerem”⁴⁴. (Typowa dla pracy Pankowskiego upolityczniona prezentacja zjawiska oraz znaczące merytoryczne niedostatki zostały w trzeźwym tonie wypunktowane w recenzji Macieja Łagody, zamieszczonej w poznańskim „Przeglądzie Politologicznym”).

Mniej więcej to samo – *mutatis mutandis* – da się powiedzieć o monografii Viktora Grotowicza *Terroryzm w Europie Zachodniej. W imię narodu i lepszej sprawy*, opublikowanej w roku 2000 w Wydawnictwie Naukowym PWN. Prócz braku realizacji podstawowego wymogu dokumentowania – zwłaszcza krytycznych

⁴² P. Dunin-Łasowicz, [rec.:] *Ernst Jünger: Na Marmurowych Skalach*, „Czytelnik”, „Machina” nr 2/1998, s. 107.

⁴³ R. Pankowski, *Neofaszystw w Europie Zachodniej. Zarys ideologii*, Warszawa 1998, s. 23. Opinię autora oparte są w dużej mierze na pracy brytyjskiego historyka, na którą się powołuje, zob. J. Herf, *Reactionary Modernism. Technology, Culture, and Politics in Weimar and the Third Reich*, Cambridge 1984.

⁴⁴ R. Pankowski, *op. cit.*, s. 56.

– wypowiedzi, Grotowicz głosi nieścisle sądy, przypisując zdanie z opublikowanego w styczniu 1930 r. artykułu *Schlusswort zu einem Aufsatz*: „Przecenianie Żydów, widoczne we współczesnym antysemityzmie, jest zjawiskiem ubocznym liberalistycznego czasu”, wydanym po raz pierwszy w 1949 r. w *Strahlungen*⁴⁵. Można dodać, że w tym zwięzłym podrozdziale, poświęconym autorowi *Promienio- wań*, nie ma zapowiadanego w tytule pracy problemu terroryzmu, tak istotnego akurat w publicystycznej twórczości Jüngera z lat 1919-1933. Warsztatowe niedostatki⁴⁶ mają służyć „lepszej sprawie”: „O tym, że Jüngerowi udało się wejść na salony, świadczy jego kariera w Republice Federalnej. Zarzucano go różnymi nagrodami, był przyjmowany przez prezydentów państwa⁴⁷, odwiedzany przez kanclerzy. W roku 1985 Ernst Jünger otrzymał od Rządu Republiki Federalnej Niemiec ‘Wielki Krzyż Zasługi z Gwiazdą i Wstęgą’”⁴⁸.

Niedługi, ale istotny fragment poświęcony Jüngerowi znalazł się w tłumaczonym na polski tekście Richarda Shepparda *Problematyka modernizmu europejskiego*⁴⁹. Autor, omawiając reakcje modernistów na kryzys „zachodniej i (lub) idealistycznej kultury”, wyróżnia jako jedną z odpowiedzi na ten stan „modernolatrię”⁵⁰, będącą zresztą odpowiedzią z gruntu odmienną od „wycofania się ze świata współczesnego lub wykroczeniem poza tenże”, bo proklamującą „bezkrytyczne zaangażowanie w ów świat”; stanowisko to zajęli włoscy futuryści, wortycyści oraz „grupa pisarzy (z których najlepiej znany jest Ernst Jünger), opisana przez Herfa⁵¹ jako ‘moderniści reakcyjni’”⁵². Nie budzi zaufania, a miejscami wręcz razi tendencyjnością interpretacja Shepparda, w myśl której „Jünger nie zdołał przyswoić bardziej ludzkich postaw w wyniku swych doświadczeń wojennych. W takich książkach, jak *In Stahlgewittern* (1920; drugie wydanie poprawione 1924)⁵³

⁴⁵ V. Grotowicz, *Terroryzm w Europie Zachodniej. W imię narodu i lepszej sprawy*, Warszawa – Wrocław 2000, s. 49. Inkryminowane zdanie brzmi w oryginale: *Die Überschätzung der Juden, wie sie sich im modernen Antisemitismus andeutet, ist eine Nebenerscheinung der liberalistischen Zeit* (cyt. za wyd.: E. Jünger, *Politische Publizistik 1919 bis 1933*, herausgegeben, kommentiert und mit einem Nachwort von S.O. Berggötz, Stuttgart 2001, s. 544).

⁴⁶ W *Bibliografii* (s. 395) wymienione jest wydanie zbiorowe (*Sämtliche Werke*) Jüngera, z których autor właściwie nie czyni użytku i w których brak cytowanych wypowiedzi. Poza tym nieściśle podany jest rok wydania (tylko 1980!), ponieważ cała edycja trwała kilka lat (1978-1983).

⁴⁷ Można w tym miejscu tylko sprostować, że ani razu to nie nastąpiło – to Jünger przyjmował u siebie w Wilflingen prezydentów Theodora Heussa i François Mitterranda.

⁴⁸ V. Grotowicz, *op. cit.*, s. 50.

⁴⁹ Tekst pierwotnie zamieszczony w zbiorze: *Theorising Modernism. Essays in Critical Theory*, ed. by S. Giles, London – New York 1993.

⁵⁰ Termin zastosowany przez Pára Bergmana w jego książce: *'Modernolatria' et 'Simultaneità'*, Uppsala 1962.

⁵¹ Praca Jeffreya Herfa była już wyżej przywoływana.

⁵² R. Sheppard, *Problematyka modernizmu europejskiego*, przeł. P. Wawrzyszko, w: *Odkrywanie modernizmu. Przekłady i komentarze*, pod red. i ze wstępem R. Nycza, Kraków 1998, s. 132.

⁵³ Wynika z tego, że autor nie orientuje się w funkcjonujących w filologii jüngerowskiej ustaleniach, które pozwoliły wyodrębnić aż osiem wersji utworu. Drugie wydanie (i zarazem druga

[*W stalowych burzach*] oraz *Der Arbeiter* (1932) [*Robotnik*] wydaje się w rzeczy samej aprobować proces, w wyniku którego istoty ludzkie tracą autonomię i stają się aspektem ponadludzkiej maszyny militarnej lub przemysłowej. Jednak, podobnie jak wczesnych wortycystów, pociągała go właśnie surowość i stabilność wielkich maszyn; to zaś, wraz z jego głęboko zakorzenionym arystokratyzmem, przyniosło w późnych latach trzydziestych totalitarną (choć antynazistowską) 'statyczną hierarchię wartości' oraz 'port rajskiej trwałości', który jest rozwiązaniem jego powieści *Auf den Marmorklippen* (1939) [*Na Marmurowych Skałach* (1997)]⁵⁴.

W tym skrótowym przeglądzie należy choćby wspomnieć powołujących się na Jüngera współczesnych filozofów i eseistów, których teksty w tłumaczeniach na język polski pojawiły się w ostatniej dekadzie XX w., takich jak Martin Heidegger, Guido Ceronetti, Jürgen Habermas, Eric Hobsbawm, Alain Finkielkraut i inni.

BIBLIOGRAFIA PODMIOTOWA

1. *Wśród trujących mgieł. Opowieści o wojnie gazowej*, z pamiętników i dokumentów wybrał R. Umiaostowski, Warszawa 1933, s. 95-100 [*Preludium bitwy nad Sommą* (fragm. rozdz. z *In Stahlgewittern*)], wklejka po s. 112 [w podpisie pod ilustracją cytowany E.J.], s. 175 [we fragm. *Krzyż niebieski* cytaty z *In Stahlgewittern*].
- [Zamieszczone osobno w czasopismach aforyzmy i maksymy E.J.:]
2. „Stańczyk”, 1991, nr 1, ostatnia strona okładki;
3. „Stańczyk”, 1995, nr 3, ostatnia strona okładki;
4. „Odala”, 1999, nr IV, ostatnia strona okładki.

BIBLIOGRAFIA PRZEDMIOTOWA

5. A. Bzowiecki: *Niezagojone blizny. (Książka, która wzbudziła sensację)*, „Świat”, 1929, nr 16, s. 22 [w omówieniu powieści *Im Westen nichts Neues* zauważona odmiennosc ujęcia wojny przez E.M. Remarque'a, przeciwstawiona m.in. „optymizmowi młodych leaderów Stahlhelmu (Jünger, Schauwecker)“];
6. Ar.: *Wybory a literatura*, „Echo Tygodnia”, 1930, nr 20, s. 4 [autor referuje poglądy naczelnego redaktora czasopisma „Literarische Welt” W. Haasa na zależność wyników wyborów od antydemokratycznej literatury; E.J. określony jest mianem „duchowego reprezentanta” NSDAP i uznany za „reprezentatywnego pisarza szowinistycznych Niemiec”, autora np. książki o Hugo Stinnesie];

wersja) *In Stahlgewittern* pochodzi z 1922, natomiast kolejna nowa wersja (bynajmniej nie „drugie wydanie poprawione”) utworu ukazała się w 1925 r. (nie w 1924). Por. E. Dempewolf, *Blut und Tinte. Eine Interpretation der verschiedenen Fassungen von Ernst Jüngers Kriegstagebüchern vor dem politischen Hintergrund der Jahre 1920 bis 1980*, Würzburg 1992; W. Kunicki, *Projektionen des Geschichtlichen. Ernst Jüngers Arbeit an den Fassungen von „In Stahlgewittern”*, Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1993 [seria „Bochumer Schriften zur deutschen Literatur”, t. 36].

⁵⁴ R. Sheppard, *Problematyka modernizmu europejskiego...*, s. 132-133. Przy okazji należy zwrócić uwagę, że tłumacz mylnie datuje wydanie polskiego przekładu *In Stahlgewittern* na rok 1933 (*ibidem*, s. 133, przyp. 150).

7. K. Irzykowski: *Beniaminek. Rzecz o Boyu-Żeleńskim*, Warszawa 1933, s. 137; [przedr. w:] *idem: Walka o treść. Beniaminek*, tekst oprac. i indeks sporządził A. Lam, informacja bibliograficzna: B. Winklowska, Kraków 1976 [w ramach edycji: K. Irzykowski: *Pisma*, pod red. A. Lama], s. 465 [cytowany E.J., określony w przyp. jako „jeden z duchowych przywódców neonacjonalizmu niemieckiego, autor książki *In Stahlgewittern*”];
8. *Książki nadesłane do Redakcji*, „Pion”, 1935, nr 15, s. 12 [wśród nowości wydawniczych, w dziale: *Wojskowość*, odnotowana pozycja: „ppor. rez. Ernst Jünger: *Książę piechoty (W nawatnicy żelaza)*, tłum. Janusz Gaładyk, Warszawa 1935”];
9. K. Irzykowski: [odpowiedź w] *Nasza ankieta. Literatura a żołnierz*, „Tydzień Literacki »Polski Zbrojnej«”, 1938, nr 50 [dodatek do: „Polska Zbrojna”, 1938, nr 348], s. 1; [przedr. w:] *idem: Pisma rozproszone*, t. 4: 1936-1939. *Ze spuścizny rękopiśmiennej*, teksty zebrała i oprac. J. Bahr, informacja bibliograficzna: B. Winklowska, Kraków 2000 [w ramach edycji: K. Irzykowski: *Pisma*, pod red. A. Lama], s. 431-432 [przywołanie tezy E.J., że „nikt nie poznał naprawdę wojny, kto sam nie przelał własnej krwi lub cudzej”];
10. W. Łukasik: *Bilans kulturalny [cz.] (I)*, „Orzeł Biały”, 1949, nr 6, s. 3 [„Literatura anglosaska wzbogaciła się również szeregiem przekładów z obcych języków. Wymienić tu trzeba (...) *Na marmurowych skalach* Ernsta Juengera, książkę wydaną w Niemczech w roku 1939, kryjącą pod mitologicznymi aluzjami portrety czołowych przywódców ruchu hitlerowskiego”];
11. T. Borowski: *Na przedpolu*, „Nowa Kultura”, 1950, nr 1, s. 1; [przedr. w:] *idem: Na przedpolu. Artykuły i reportaże*, Warszawa 1952, s. 16; [przedr. w:] *idem: Utwory zebrane w pięciu tomach* [red. nac.: J. Andrzejewski, komitet redakcyjny: W. Woroszyński, T. Drewnowski, J. Piórkowski], t. IV: *Publicystyka*, Warszawa 1954, s. 346 [wspomniane „hitlerowskie pamiętniki Jüngera”];
12. I. Erenburg: *Notatki z 5 krajów*, przeł. J. Poraska, Warszawa 1950, s. 44 [w szkicu pt. *Niemcy* zanotowana uwaga, iż w Zachodnich Niemczech przebywa niewielu znanych pisarzy, wśród nich E.J., który „zresztą zdobył rozgłos za panowania faszystów”];
13. W. Szewczyk: *Uwagi o współczesnej literaturze niemieckiej*, „Życie Literackie”, 1954, nr 42, s. 1. [„Blunck i Dwinger, Jünger i Ettinghofer (sic!), Johst i Wirsing – podają ręce Kruppom, Flickom i Stinnesom”];
14. J. Błoński: *Poeci i inni*, Kraków 1956, s. 36 [„Gdyby Joyce, Kafka, Jünger ograniczali się do wytwornego epigoństwa, nie byłiby wcale »niebezpieczni« – nikogo by nie interesowali”];
15. A. Rogalski: *W kręgu Nibelungów. Studia nad problematyką Niemiec współczesnych*, Poznań 1958, s. 78, 80-81, 84 [m.in. krótka prezentacja „profaszystowskich” przekonań E.J.];
16. M. R. Frenkel: *Literatura wojny i szarego żołnierza* [powst. 1929/1930], [w:] *idem: Marszruty i manowce półwiecza. Eseje*, Katowice 1960, s. 103 [w obszernym przeglądzie literatury o I wojnie światowej wspomniany E.J. i „jego *Stahlgewitter*”];
17. M. R. Frenkel: *Hitleryzm ideologią odwetową zawiedzionych nadziei* [powst. 1933], [w:] *idem: Marszruty i manowce półwiecza. Eseje*, Katowice 1960, s. 151 [wspomniany E.J.];
18. Vercors: *Bitwa milczenia*, przeł. M. Król, wstępem opatrzył M. Żuławski, Warszawa 1974, s. 191-195 [stosunek Vercorsa do E.J. w latach niemieckiej okupacji Francji];
19. M. Głowiński, T. Kostkiewiczowa, A. Okopień-Sławińska, J. Sławiński: *Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 90; wyd. II poszerz. i popr., Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1988, s. 108; wyd. III poszerz. i popr., Wrocław – Warszawa – Kraków 1988 [seria: „Vademecum polonisty”, pod red. J. Sławińskiego], s. 118 [E.J. wymieniony w haśle *Dziennik intymny*, sygnowanym mg (M. Głowiński)];
20. M. Janion: *Wojna i forma*, [w:] *Literatura wobec wojny i okupacji*, pod red. M. Głowińskiego i J. Sławińskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1976, s. 207-210; [przedr. w:] M. Janion: *Płacz generała. Eseje o wojnie*, Warszawa 1998 [seria: „Stanowiska. Interpretacje”, pod red. E. Czerwińskiej i R. Lis, t. 12], s. 50-53 [wojenna proza E.J. gł. punktem odniesienia dla wywodów autorki w rozdz. *Metafizyka wojny*];

21. M. Sprusiński: *Między prawdą a zmyśleniem. Szkice o nowszej prozie polskiej*, Kraków 1978, s. 105 [w szkicu o powieści *Staliśmy jak dwa sny* T. Parnickiego (zatytułowanym: *...i obszary milczenia*) cytowany G. Mann, wzmiankujący „Jüngerowski *Ogień i krew*”];
22. J. J. Pluta: *Obraz wojny w międzywojennej prozie Rembeka (na podstawie powieści „Nagan” i „W polu”)*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny [WSP w Krakowie]”, z. 68, „Prace Historyczno-literackie”, t. VII, 1978 [właśc. 1979], s. 173, 174, 176 [obecność „Jüngerowskiego wzorca apologii wojny” w wojennych powieściach St. Rembeka];
23. L. Eustachiewicz: *Dwudziestolecie 1919-1939*, Warszawa 1983 [seria: „Biblioteka »Polonistyki«”], s. 50; wyd. II popr., Warszawa 1990 [seria: „Biblioteka »Polonistyki«”], s. 45 [w prezentacji literatury wojennej *In Stahlgewittern* E.J. przykładem „psychologiczno-racjonalistycznej afirmacji wojny jako szkoły charakterów”];
24. (ak) [A. Krzemiński]: [nota do:] M. Bieler: *Czas i przestrzeń (niemiecka)*, „Forum”, 1983, nr 31, s. 18 [w nocie, poprzedzającej szkic o powieści H. Grimma *Naród bez przestrzeni* (tłum. z „Frankfurter Allgemeine Zeitung”), przywołane nazwisko E.J.];
25. R. Tokarczyk: *Współczesne doktryny polityczne*, wyd. III, Lublin 1984, s. 326; wyd. IV, Lublin 1987, s. 326; wyd. VIII, Zakamycze 1998, s. 109; wyd. X rozszerz., Zakamycze 2000, s. 109 [wśród „czołowych przedstawicieli konserwatyzmu rewolucyjnego” wymieniony E.J. „(1895-1960)” (sic!)];
26. K. Sauerland: *Od Diltheya do Adorna. Studia z estetyki niemieckiej*, Warszawa 1986, s. 76, 163 [odniesienia do E.J. w rozdziałach poświęconych myśli F. Nietzschego i W. Benjamina];
27. St. Stabro: *O publicystyce Tadeusza Borowskiego*, „Pismo Literacko-Artystyczne”, 1989, nr 7/8, s. 126 [cyt. fragm. artykułu T. Borowskiego *Na przedpolu*, gdzie mowa o „hitlerowskich pamiętnikach Jungera” (sic!)];
28. T. Gabiś: *Obrona Wielkiego Inkwizytora*, „Stańczyk”, 1990, nr 12, s. 10, 11; [przedr. (nieznacznie zmien.):] „Obywatel”, 2001, nr 2, s. 42, 43 [tekst wygłoszony pierwotnie dn. 6 XI 1989 r. w Krakowie na zorganizowanym przez Zakład Historii Filozofii Uniwersytetu Jagiellońskiego seminarium „Natura ludzka a władza w filozofii politycznej”; cytowane maksymy E.J.];
29. J. Habermas: *O publicznym użytkowaniu historii. Oficjalny wizerunek Republiki Federalnej Niemiec eksploduje* [przeł. M. Łukasiewicz], [w:] *Historikerstreit. Spór o miejsce III Rzeszy w historii Niemiec*, pod red. M. Łukasiewicz, Londyn 1990, s. 114 [E.J. wymieniony (obok C. Schmitta, M. Heideggera i H. Freyera) w kontekście powojennych „wysiłków rehabilitacji, jakim (...) usilnie poddawane jest młodo-konserwatywne dziedzictwo”];
30. M. Lalak: *Między historią a biografią. O prozie Stanisława Rembeka*, Szczecin 1991 [Uniwersytet Szczeciński, „Rozprawy i Studia”, t. (CLXIV) 90], s. 59-60, 144 (przyp.) [wpływ koncepcji wojny E.J. na powieść St. Rembeka *W polu*];
31. I. Maciejewska: *Proza polska lat 1914-1918 wobec wojny światowej*, [w:] *idem: Rewolucja i niepodległość. Z dziejów literatury polskiej lat 1905-1920*, Kielce 1991, s. 158 [w kontekście niemieckiej literatury aprobującej wojnę, „rozwijającej powieściowo, fabularnie nietzscheański mit bojownika”, wzmiankowana (za pośrednictwem pracy H. Orłowskiego *Literatura w III Rzeszy*) m.in. twórczość E.J.];
32. *Niemcy*, [w dziale:] *Z czasopism*, „Stańczyk”, 1991, nr 2-3, s. 81 [w omówieniu pisma „Etappe” (nr 6) zwrócenie uwagi na artykuł W. Kunickiego *Wojna jako agon. Ernsta Jüngera obraz wojny*];
33. R. Skarżyński: *Intelektualiści a kryzys. Studium myśli politycznej emigracji niemieckojęzycznej*, Warszawa 1991, s. 30 [w rozdz. I: *U źródeł dezintegracji ideologii: upadek demokracji a wzrost aktywności intelektualistów w Niemczech i Austrii w okresie ekspansji faszystów*, pkt. 2: *Dezintegracja świata ideowego prawicy*, E.J. jako jeden z ideologów rewolucji konserwatywnej], 48 [w przyp. cytaty z prac E.J. *Der Kampf als inneres Erlebnis* i *Der Arbeiter*, przytaczane za pracą J. Krasuskiego *Historia Rzeszy Niemieckiej 1871-1945*];
34. J. E. Zamoyski: *Francja na rozdrożu 1943-1944. Walka o kształt ustrojowy przyszłej Francji*, Warszawa 1992, s. 22, 56, 294, 295, 369 (przyp.), 433 (przyp.) [nawiązania do dzienników paryskich E.J. jako historycznego świadectwa];

35. M. Maciejewski: *Pojęcie „rewolucja konserwatywna” (Szkic do dziejów ideologii w Niemczech po I wojnie światowej)*, „Pro Fide, Rege et Lege”, 1993, nr 2, s. 5, 7 [wzmianki o E.J.];
36. H. Olszewski, M. Zmierczak: *Historia doktryn politycznych i prawnych*, Poznań 1993, s. 331; wyd. II, Poznań 1994, s. 331 [w rozdz. VIII *Demokracja i liberalizm a komunizm i faszyzm*, podrozdz. *Ideologia faszyzmu* (autorstwa M. Zmierczak) E. J. wzmiankowany wśród „zwolenników tzw. rewolucji konserwatywnej w Niemczech doby Republiki Weimarskiej”];
37. J. Tomasiewicz: *Na prawo od prawicy (wprowadzenie w idee Nouvelle Droite)*, „Graal”, 1993, nr 3, s. 3 [E.J. wymieniony jako przedstawiciel „filozofii Reakcji i »rewolucyjnego konserwatyizmu«”];
38. J. Tomasiewicz: *Przeciwko równości i demokracji*, „Myśl Polska”, 1993, nr 21, s. 5; [przedr. w:] *idem: Między faszyzmem a anarchizmem. Nowe idee dla nowej ery*, Pyskowice 2000, s. 26 [ideologia Nowej Prawicy, opierająca się na „filozofii Reakcji”, wśród której przedstawiciele wymieniony E.J.];
39. *Zjednoczone Królestwo* [w dziale:] *Z czasopism*, „Stańczyk”, 1993, nr 1, s. 85 [analiza twórczości E.J., dokonana przez A. de Benoista, zamieszczona w brytyjskim piśmie „The Scorpion” (nr 15, zima 1991-1992)];
40. *Francja* [w dziale:] *Z czasopism*, oprac. af [A. Fiderkiewicz], tg [T. Gabiś], mk [M. Krzyszkowski], ał [A. Ławniczak], am [A. Mańnica], „Stańczyk”, 1994, nr 4, s. 100, 101 [w omawianym piśmie „Éléments” (1994, nr 80) artykuł A. de Benoista o A. Mohlerze z licznymi odniesieniami do E.J.];
41. P. Johnson: *Intelektualiści*, przeł. A. Piber, Warszawa [1994], s. 401; wyd. II, Poznań 1998, s. 460 [w rozdz. o J.-P. Sartrze, gdzie mowa o „frankofilskich intelektualistach”, takich jak G. Heller, K. Epting i K.-H. Bremer, w przyp. odniesienie do francuskiego wydania paryskich dzienników E.J. z lat okupacji (*Premier journal parisien 1941-1943*)];
42. J. Łukosz: *Byt bytujący. Esej o prozie*, [Wrocław] 1994, s. 93, 110 [pojedyncze wzmianki o E.J.];
43. J. Pieper: *O trudnościach wiary – dzisiaj. Rozprawy i mowy*, przeł. T. Kononowicz, P. Waszczenko, Warszawa 1994, s. 147 [w eseju o „końcu historii” cytowany traktat *Der Weltstaat. Organismus und Organisation* (Stuttgart 1960)];
44. E. Połczyńska, C. Załubska: *Bibliografia przekładów z literatury niemieckiej na język polski 1800-1990*, t. II: *1919-1939*, Poznań 1994, s. 11 [w szkicu wprowadzającym *Recepcja literatury niemieckojęzycznej w Polsce w latach 1919-1939* wśród tłumaczonej literatury wojennej wymieniona „powieść pamiętnikarska” *Książę piechoty*], 51 (poz. 411) [w *Zestawieniu autorów i dzieł tłumaczonych* odnotowana książka E.J. (dwa wyd.)];
45. ał [A. Ławniczak]: *Włochy*, [w dziale:] *Z czasopism*, „Stańczyk”, 1995, nr 4, s. 93-94 [w omówieniu włoskiego periodyku „ParOLiBerA” (1994, nr 0) przywołany esej L. Ontiverosa *Jünger jako anarcha*];
46. G. Ceronetti: *Drzewa bez Bogów*, wybrał, przełożył i wstępem opatrzył St. Kasprzysiak, Kraków 1995, s. 64-65 [w eseju *Wrażliwość a ból* cytaty z *O bólu* E.J.];
47. (js) [J. Sierpiński]: „Stańczyk” #26, „Mat’ Pariadka”, 1995, nr 12, s. 98-99 [zawierające komentarz oceniający omówienie jubileuszowego nr „Stańczyka” (1995, nr 26), przygotowanego na stulecie urodzin E.J.];
48. M. Hietala: *Ernst Jünger i Akcja Francuska*, przeł. A. Ławniczak, „Rojalista”, 1995, nr 5, s. 5 [fragm. książki M. Hietali: *Der neue Nationalismus in der Publizistik Ernst Jüngers und des Kreises um ihn 1920-1933* (Helsinki 1975); przedr. za: „Vouloir”, nr 4 (123-125), wiosna 1995];
49. R. Mozgol, P. Strokosz: *Nowa Prawica*, „Prawica Narodowa”, 1995, nr 1, s. 16 [E.J. jako jeden z patronów duchowych, „przywłaszczonych” przez krytykowaną w tym tekście francuską Nową Prawicę – krąg GRECE];
50. D. Szajnert: *Poetyka autokomentarza?*, [w:] *Poetyka bez granic*, pod red. W. Boleckiego i W. Tomasika, Warszawa 1995, s. 150 [powołanie się na *Adnotacje do „Marmurowych Skał”* E.J.];
51. B. Koziel: *Wyprawa do Serca Lasu*, „Szczerbic”, 1995, nr 12, 1996, nr 1, s. 7, 8 [ideowe odwołania do eseju *Der Waldgang* E.J., obecne w piśmie hiszpańskiej Nowej Prawicy „El Corazon del Bosque”];

52. ał [A. Ławniczak]: *Włochy*, [w dziale:] *Z czasopism*, „Staiczyk”, 1996, nr 2, s. 94 [w omówieniu włoskiego periodyku „ParOLiBerA” – w nawiązaniu do tekstu N. Reiny – wymieniony E.J. w szeregu prawicowych pisarzy];
53. St. Cichowicz: *Francja*, [w dziale:] *Przegląd zagraniczny*, „Twórczość”, 1996, nr 6, s. 166 [przywołanie dyskusji J.-P. Faye’a z B. Aleksicem w piśmie „Europe” (styczeń-luty 1996, nr 801/802) nt. M. Heideggera i wzmianka o jego *Holdzie dla Ernsta Jüngerera*];
54. T. Gabiś: *Konserwatywna rewolucja*, „Pro Fide, Rege et Lege”, 1996, nr 2, s. 35-37 [nawiązania do poglądów E.J.];
55. Jarosław T. [J. Tomasiewicz]: *Anarchia wg Nietzschego*, „Gazeta An Arché”, [1996], nr 35, bez paginacji [E.J. jako pisarz „rewolucyjno-konserwatywny”, „który w swych powieściach (takich jak *Eumeswil*) zrekonstruował postawę »prawicowego anarchisty«”];
56. B. H. Kozieł: *Samotny wilk konserwatywnej rewolucji. Ernst von Salomon*, [z cyklu:] *Inna kultura*, „Myśl Polska”, 1996, nr 14, s. 7 [w portrecie E. von Salomona, „piewcy wartości arystokratycznych i indywidualnej wolności człowieka”, kilkakrotnie wymieniony E.J.; we wstępie wzmianka o monografii wczesnej twórczości E.J. pióra W. Kunickiego];
57. A. Krzeziński: *Obrachunek z politycznym zaangażowaniem pisarzy w NRD i RFN*, [w:] *Literatura i władza* [redakcja: B. Wojnowska], Warszawa 1996, s. 74 [E.J. w kontekście „zwrotu w prawo” w życiu politycznym RFN lat 80. i 90.];
58. M. Maciejewski: *W kręgu ideologii Nowej Prawicy*, [w:] *Carl Schmitt i współczesna myśl polityczna*, pod red. R. Skarżyńskiego, Warszawa 1996, s. 138, 139, 147, 153, 156 [C. Schmitt, podobnie jak E.J. reprezentant rewolucji konserwatywnej, „wyrósł na idola niektórych prawicowych kręgów intelektualnych w RFN”; odwołania do koncepcji E.J. przez neoprawicowych teoretyków];
59. M. Węgiński: *Wątki tradycjonalistyczne w science-fiction i fantazy*, „Staiczyk”, 1996, nr 2, s. 58. 59 [cytat z eseju *O bólu* E.J.];
60. A. Wielomski: *Konserwatywizm ładu i polityki realnej*, „Pro Fide, Rege et Lege”, 1996, nr 2, s. 33 [krytyka E.J. za „biologizm” i „darwinizm”];
61. J. Bartyzel: *Krytyka literacka i duch narodu*, „Frona”, 1997, nr 9/10, s. 294 [w recenzji pracy M. Urbanowskiego: *Nacjonalistyczna krytyka literacka. Próba rekonstrukcji i opisu nurtu w II Rzeczypospolitej* (Kraków 1997) wzmianka o E.J. w kontekście animatorów rewolucji konserwatywnej];
62. E. Dmitrów: *Obraz Rosji i Rosjan w propagandzie narodowych socjalistów 1933-1945. Stare i nowe stereotypy*, Warszawa 1997, s. 99 [przytaczane sądy H. Orłowskiego (m.in. „*Totalna mobilizacja i Robotnik*” jako tytuły utworów Jüngerera wyznaczają zarazem jako kluczowe kategorie opcji modernizacji kierunek marszu w nowoczesną przyszłość)], 104 [w przyp. E.J. wymieniony wśród „bardziej znanych autorów” rewolucji konserwatywnej];
63. R. Dwornik: *Rewolucja konserwatywna*, „Punkt Zwrotny”, 1997, nr 0, s. 19, 20 [w krótkim szkicu o niemieckiej rewolucji konserwatywnej uwagi o poglądach i postawie E.J.];
64. W. Chudy: *Podjeźrzliwość i kultura*, [felieton z cyklu:] *Odcinki – docinki*, „Forum Akademickie”, 1998, nr 6, s. 54 [cytat z powieści *Na Marmurowych Skalach* E.J. (w przekładzie W. Kunickiego), użyty jako konkluzja wywodu];
65. W. Chudy: *Postępująca dystrofia męstwa*, [felieton z cyklu:] *Odcinki – docinki*, „Forum Akademickie”, 1998, nr 7/8, s. 77 [cytowana powieść *Na Marmurowych Skalach* E.J. (w przekładzie W. Kunickiego)];
66. P. Dunin-Wąsowicz: [rec.:] *Ernst Jünger: Na Marmurowych Skalach*, „Czytelnik”, „Machina”, 1998, nr 2, s. 107;
67. P. Kaczorowski: *My i oni – państwo jako jedność polityczna. Filozofia polityczna Carla Schmitta w okresie republiki weimarskiej*, Warszawa 1998, s. 46 [wzmianka o *Die Totale Mobilmachung*, Berlin 1930];

68. M. Lalak: *Proza lat 1914-1939 wobec wojny i sposobów jej wyrażania*, [w:] *Literatura wobec niewyraźnego*, pod red. W. Boleckiego i E. Kuźmy, Warszawa 1998 [seria: „Z dziejów form artystycznych w literaturze polskiej”, t. LXXIX], s. 198 [powieść St. Rembeka *W polu* jako przykład synkretyzmu różnych metod opisu wojny, m.in. wywodzącej się z prozy E.J.];
69. W. Laquer: *Faszyzm. Wczoraj, dziś, jutro*, przeł. B. Stokłosa, Warszawa 1998, s. 155 [w rozdz. *Ideologia neofaszystowska* mowa o zaczerpniętej od E.J. koncepcji „żołnierza politycznego”];
70. Z. Mikolejko: *Mity tradycjonalizmu integralnego. Julius Evola i kultura religijno-filozoficzna prawicy*, Warszawa 1998, s. 40, 41, 42, 47, 58, 83, 84, 174, 194, 205, 206 [liczne uwagi (w przypisach i tekście głównym) na temat inspirującego wpływu idei E.J. na myśl J. Evoli];
71. H. Orłowski: „*Polnische Wirtschaft*”. *Nowoczesny niemiecki dyskurs o Polsce*, przeł. I. Sellmer i S. Sellmer, Olsztyn 1998 [seria: „Biblioteka »Borussii«”], s. 128, 196 [polski akcent w powieści E.J. *Aladins Problem* (1982), gdzie występuje postać polskiego oficera o nazwisku Jagello];
72. R. Pankowski: *Neofaszyzm w Europie Zachodniej. Zarys ideologii*, Warszawa 1998, s. 23, 56, 103 [E.J. przywoływany jako reprezentant „konserwatywnej rewolucji” (jednej z „idei protofaszystowskich w życiu intelektualnym” Republiki Weimarskiej)];
73. R. Sheppard: *Problematyka modernizmu europejskiego*, przeł. P. Wawrzyszko, [w:] *Odkrywanie modernizmu. Przekłady i komentarze*, pod red. i ze wstępem R. Nycza, Kraków 1998, s. 132 [E.J. (z kręgu „modernistów reakcyjnych”) rozpatrywany w kontekście poglądów futurystów i wertycyistów], 133 [E.J. jako rzecznik „zmechanizowanej przemocy” „ponadludzkiej maszyny militarnej lub przemysłowej” (w *In Stahlgewittern i Der Arbeiter*)];
74. R. Siwek: *O europejskich korzeniach realizmu magicznego (Ernsta Jüngera rzeczywistość magiczna)*, „Ruch Literacki”, 1998, z. 5, s. 663-677 [artykuł poświęcony „teorii i praktyce realizmu magicznego” w twórczości E.J.];
75. R. Skarżyński: *Konserwatyzm. Zarys dziejów filozofii politycznej*, Warszawa 1998, s. 356 [w bibliografii wymieniona praca A. Syndram: *Rhetoric des Mythos: literarisches Bildwerk und politische Symbolik im Werk von Maurice Barres und Ernst Jünger*, Aachen 1995];
76. R. Skarżyński: *Od liberalizmu do totalitaryzmu. Z dziejów myśli politycznej XX w.*, t. I, Warszawa 1998 [Wyższa Szkoła Dziennikarska im. M. Wańkowicza, seria: „Studia i materiały”, t. I], s. 66, 72, 83 [w studium *Pomiędzy nacjonalizmem i prawdziwą rzeczywistością. Główne idee rewolucyjnego konserwatyizmu w Niemczech* wzmianki o E.J. i jego poglądach];
77. B. Szlachta: *Konserwatyzm. Z dziejów tradycji myślenia o polityce*, Kraków – Warszawa 1998, s. 127-129 [o rewolucji konserwatywnej];
78. tg [T. Gabiś]: *Niemcy*, [w dziale:] *Z czasopism*, „Stańczyk”, 1998, nr 1, s. 98 [w omówieniu tygodnika „Junge Freiheit” i zamieszczonego tam wywiadu z G. Maschke wypowiedź E.J. o pojęciu „prawica”];
79. A. Zagajewski: *W cudzym pięknie*, Kraków 1998, s. 59, 200 [pojedyncze (choć rozbudowane) uwagi o pisarstwie E.J.];
80. *Zmart Ernst Jünger*, [w rubryce:] *Krótko ze świata*, „Głos Wielkopolski”, 1998, nr 41, s. 10 [notatka o śmierci E.J., podana za Polską Agencją Prasową (sygnowana PAP)];
81. A. Finkielkraut: *Zagubione człowieczeństwo. Esej o XX wieku*, przeł. M. Fabjanowski, Warszawa 1999, s. 72, 74, 81-82 [w rozdz. *Ironia historii* przytaczane poglądy E.J., obecne w jego *Robotniku*], 127, 128 [w przypisach podane źródło cytatów (franc. przekład *Der Arbeiter – Le travailleur*; Christian Bourgois, 1989)];
82. A. Gwiazda: *GUD, czyli krótki Traktat o Czarnych Szczurach*, „Szczerbiec”, 1999, nr 8-10, s. 21 [E.J. jako prominentny autorytet estetyczny dla narodowo-radykalnych subkultur młodzieżowych we współczesnym Paryżu];
83. M. Heidegger: *W kwestii bycia*, przeł. M. Poręba, [w:] *idem: Znaki drogi*, przeł. S. Blandzi, M. Falkowski, J. Filek, J. Mizera, J. Nowotniak, K. Pomian, M. Poręba, J. Sidorek, J. Tischner,

- K. Wolicki, Warszawa 1999, s. 329-362 [rozprawa M. Heideggera, zamieszczona pierwotnie pt. *Rozważania nad „Linia”* (*Über „Die Linie”*) w 1955 r. w księdze pamiątkowej ku czci E.J. (*Freundschaftliche Begegnungen*, pod red. A. Mohlera), odnosząca się do eseju E.J. *Über die Linie*];
84. E. Hobsbawm: *Wiek skrajności. Spojrzenie na Krótkie Dwadziesiąte Stulecie*, przeł. J. Kalinowska-Król i M. Król, Warszawa 1999, s. 31 [w kontekście I wojny światowej wspomniany E.J.];
85. K. Jonca: *Doktorat honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego*, [w:] *Jerzego Giedroycia doktoraty honoris causa*, Lublin 1999, s. 23-32; [przedr. w:] K. Jonca: *Laudacja na uroczystość nadania Jerzemu Giedroyciowi godności Doktora honoris causa Uniwersytetu Wrocławskiego 18 maja 1998 r.*, [w:] „Rocznik Stacji Naukowej PAN w Paryżu”, 2000, t. 2, s. 18-25;
86. L. Koczanowicz: *Wstęp*, [w:] Ch. C. Lemert, G. Gillan: *Michel Foucault. Teoria społeczna i transgresja*, przeł. D. Leszczyński, L. Rasiński, Warszawa – Wrocław 1999, s. 13 [konceptje M. Foucaulta porównywane przez J. Habermasa z ideami głoszonymi przez „radykalnych antymodernistycznych konserwatystów”, takich jak m.in. E.J.];
87. M. Łagoda: [rec.:] *R. Pankowski, Neofaszyzm w Europie Zachodniej, Zarys ideologii*, Warszawa 1998, „Przegląd Politologiczny”, 1999, nr 1/2, s. 173, 174 [passus o E.J., potraktowanym przez autora recenzowanej pracy jako „faszyzujący literat”];
88. M. Musielak: *Nazizm a polska międzywojenna myśl filozoficzna*, [w:] *Tradycje duchowe Europy Środkowej i Wschodniej. Materiały z konferencji zorganizowanej przez Instytut Filozofii WSP w Słupsku, Ustka 14-15 maja 1998 r.* [red. nauk. S. Chazbijewicz, J. Kwapiszewski], Słupsk 1999, s. 108, 109 [intelektualne prekursorstwo E.J. wobec nazizmu, wskazywane przez K. Grzybowskiego w pracy *Niemcy hitlerowskie* (Kraków 1934)];
89. A. Pomorski: *Ten bardzo poważny żart*, [w:] J. W. Goethe: *Faust. Tragedia*, przeł. i posłowiem opatrzył A. Pomorski, Warszawa 1999, s. 537 [powstanie w literaturze niemieckiej „gatunku »hermetycznej« opowieści-mitu” oraz „pruskiej utopii militarnego falansteru” jako „odległa zapowiedź niemieckiego faszyzmu, godna polecenia wielbicielem E.J.”];
90. M. Węgierski: *Trzy rodzaje istnienia. Cz. III. Kłopotliwa spuścizna „Zachodu”*, przeł. J. Spólny, „Zielone Brygady”, 1999, nr 9, s. 28 [„Jedynym spójnym rozumowaniem, które może przypaść do gustu tradycjonalistom, odrzucającemu jednak elementy »kobiece« i »naturalne«, jest niestety technofaszyzm, obecny na przykład we wczesnej myśli Ernsta Jüngerera” (sic!)];
91. A. Wielomski: *Od grzechu do apokatastasis. Historiozofia Josepha de Maistre’a*, Lublin 1999, s. 257 [„Wokół zagadnienia wojny w myśli sabaudzkiego tradycjonalisty narosło wiele nieporozumień, ponieważ niektórzy interpretatorzy próbowali zeń zrobić wojennego jastrzębia, militarystę, czy prekursora wojny typu totalnego, w stylu Ernsta Jüngerera. Gdzie jednakże jest ta fascynacja okopami, szczękiem broni i starciem człowieka z nowoczesnymi broniąmi?”];
92. A. Briggs, P. Clavin: *Europa dwóch stuleci 1789-1989*, przeł. I. Scharoch, Wrocław – Warszawa – Kraków 2000, s. 238 [wśród głosów pisarzy wobec wojny cytowany także E.J.];
93. M. Gilbert: *Druga wojna światowa*, przeł. J. Kozłowski, Poznań [2000], s. 613-614 [wspomniane paryskie spotkanie 27 III 1944 r. dwóch oficerów z antyhitlerowskiej opozycji, E.J. i C. von Hofackera (wraz z cytatem z dzienników E.J.)];
94. V. Grotowicz: *Terroryzm w Europie Zachodniej. W imię narodu i lepszej sprawy*, Warszawa – Wrocław 2000, s. 48-50 [cały podrozdział poświęcony poglądom E.J., prezentowanym jako inspiracja dla teoretyków prawniczego terroryzmu], 395 [w *Bibliografii* wymienione *Sämtliche Werke* E.J.];
95. G. Herling-Grudziński: *Dziennik pisany nocą 1997-1999*, Warszawa 2000 [Pisma zebrane, pod red. Z. Kudelskiego, seria II, t. 11], s. 102-103 [zapis z dn. 20 IX 1997 r.: o polskim przekładzie W. Kunickiego *Na Marmurowych Skalach* E.J.], 294 [20 III 1999: cytowana opinia M. Eliadego o dzienniku E.J.];
96. G. Herling-Grudziński, W. Bolecki: *Rozmowy w Neapolu*, rozmowy przeprowadził, opracował i przygotował do druku W. Bolecki, Warszawa 2000, s. 295, 307, 308 [w rozmowie XVII,

- poświęconej opowiadaniu *Zjawy saraceńskie*, E.J. przywoływany jako przeciwieństwo postawy G. Herlinga-Grudzińskiego, czującego awersję do wojny i wojska]⁵⁵;
97. R. Larkowski: *Samotny wilk*, „Szczerbiec”, 2000, nr 7-9, s. 5 [w „rozważaniach o współczesnym kształcie nacjonalizmu” cytowane słowa E.J.];
 98. R. Okraska: *Coraz ich więcej, coraz ich mniej... Refleksje o krzyżach w pejzażu*, „Dzikie Życie”, 2000, nr 12/2001, nr 1, s. 15 [cytowana sentencja E.J.];
 99. K. Piotrowski: *Awangarda w defensywie – o awangardyzacji aitheis*, „Kultura Współczesna”, 2000, nr 3, s. 19-40 [E.J. wspomniany jako twórca pojęcia „totalna mobilizacja”];
 100. R. Skarzyński: *W obliczu kryzysu cywilizacji: u źródeł teorii totalitaryzmu*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, 2000, t. XXIII [„Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 2207], s. 23 [„Pojęcie konfliktu **totalnego** zostało spopularyzowane na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych przez Ernsta Jüngera, prorokującego wówczas nadejście epoki zdominowanej przez przemoc, w której gwałt kształtuje życie społeczne”; cytowana *Die totale Mobilmachung* (wg edycji *Sämtliche Werke*)], 24 [wzmianka o nawiązaniach C. Schmitta w *Begriff des Politischen* do „rozważań o totalnej mobilizacji Jüngera”];
 101. K. T. Toeplitz: *Najkrótsze stulecie. Szkice o XX wieku*, Warszawa 2000, s. 98, 106 [E.J. pojawiający się w cytatach z artykułów Z. Mikołajki (z „Gazety Wyborczej”) i Z. Kałużyńskiego (z „Polityki”, 10 IV 1999)];
 102. A. Wielomski: *Ramiro Ledesma Ramos – ojciec hiszpańskiego faszyzmu*, „Studia nad Faszyzmem i Zbrodniami Hitlerowskimi”, 2000, t. XXIII [„Acta Universitatis Wratislaviensis”, No 2207], s. 60 [przy omawianiu „stosunków pomiędzy faszystami a prawicowymi autorytarystami” wymieniony E.J. jako jeden z tych, którzy zostali zmuszeni do milczenia przez ruchy totalitarne];
 103. B. Zwolińska: [rec.:] *M. Janion: Płacz generała. Eseje o wojnie*, Warszawa 1998, „Ruch Literacki”, 2000, z. 5, s. 608 [w omówieniu rozdz. *Wojna i forma* recenzowanej książki passus o E.J. i jego wizji wojny (w ujęciu M. Janion): „Wojna w jego utworze jawi się jako wydarzenie estetycznie piękne, sprzyjające rozwijaniu kultu męskości”];
 104. K. Brakoniecki: *Światologia*, Olsztyn 2001 [seria: „Odkrywanie światów”, pod red. R. Traby], s. 61 [esej autobiograficzny; w uwagach o E. M. Cioranie wzmiankowany „dandys Jünger”];
 105. W. P. Duda, A. Kopacki, M. Łukasiewicz, H. Orłowski, R. Traba: *Lekcje niemieckiego*, rozmowę oprac. W. P. Duda (współpraca P. Leszczyński), „Przegląd Polityczny”, 2001, nr 49, s. 128, 131-132 [fragment rozmowy poświęcony współczesnemu odbiorowi i zainteresowaniu E.J. w Polsce];
 106. J. Fest: *Speer. Biografia*, przeł. K. Jachimczak, Kraków 2001, s. 483 [w przyp. cyt. notatki R. Woltersa, przyjaciela A. Speera, gdzie E.J. pojawia się jako jeden z „duchowych prekursorów III Rzeszy”];
 107. A. Krzemiński: *Obrachunek z politycznym zaangażowaniem*, „Przegląd Polityczny”, 2001, nr 49, s. 66, 68 [E.J. ukazywany w kontekście „zwrotu na prawo” w Niemczech ostatniej dekady XX w.];
 108. G. Mattenklott: *Sio lat Jüngera*, przeł. A. Kopacki, „Przegląd Polityczny”, 2001, nr 49, s. 104-108 [esej poświęcony E.J.; pierwodruk: „Sinn und Form”, 1995, nr 3];
 109. (JMi) [J. Mizera]: *Znaki drogi*, [w:] *Leksykon dzieł filozoficznych* [na podstawie: D. Huisman: *Dictionnaire des mille oeuvres clés de la philosophie*], wybór i redakcja: J. Kielbasa, przeł. L. i J. Kielbasowie, hasła dodane: zespół, Kraków 2001, s. 324-325 [w hasle poświęconym tomowi *Znaki drogi (Wegmarken)*, 1967) M. Heideggera passus o zawartym w nim tekście *W kwestii bycia* (1955), będącym polemiką z E.J.];
 110. J. Stempowski: *Szkice literackie*, t. 2: *Klimat życia i klimat literatury. 1948-1967*, wybór i oprac.: J. Timoszewicz, Warszawa 2001, s. 181, 182.

⁵⁵ Ze względu na niedokładne podanie stronic uzupełniamy niedopatrznie i powtórnie wpisujemy pozycję bibliograficzną, obecną już w zestawieniu za rok 2000.

ABSTRACT

The below compilation is a supplement of the hitherto published Polish bibliographies of Ernst Jünger. The first, preliminary version of the bibliography, which recorded the reception of his work in Polish literary production, was published in 1997 in "Orbis Linguarum". Its subsequent, revised and considerably expanded version was included in a two-volume study of the reception of this German writer in Poland (Ernst Jünger in Polish press and literature from 1930 to 1998). A continuation of this bibliography, published in two separate parts: for 1999 and 2000, respectively, supplements the records of Ernst Jünger's presence in 20th century Polish writing, whereas the bibliography for 2001 opens the history of his reception in Poland in the 21st century.

Natalia Jackowska

KOŚCIÓŁ KATOLICKI W POLSCE WOBEC INTEGRACJI EUROPEJSKIEJ

Seria: Prace Instytutu Zachodniego nr 70

Streszczenie w języku angielskim

Str. 328, cena 29 zł

Udział Kościoła w dyskusji o integracji europejskiej nawiązuje do wielowiekowych tradycji formowania tożsamości Starego Kontynentu na gruncie chrześcijańskiej etyki i kultury. Europa jest jednak rzeczywistością dynamiczną, a jej kształtowanie w polskiej współczesności łączy się z zadaniem odbudowy społeczeństwa obywatelskiego po latach totalitarnego ubezwłasnowolnienia. Klucz do jednoczącej się Europy znajduje się bowiem w rękach Polaków.

Rozprawa łączy oficjalne nauczanie Kościoła na temat jego miejsca i roli w procesie integracyjnym z szeroką debatą temu poświęconą toczącą się w polskim Kościele. Zawiera cenne wiadomości dotyczące genezy i procesu formowania opinii o jednoczącej się Europie. Nie unika przy tym ukazania zróżnicowanej dyskusji czy wręcz polemik wśród szerokich warstw społecznych. Praca stanowi bez wątpienia ważny całościowy przyczynek do poznania podstawowych założeń, działań, ale także uwarunkowań i wysiłków Kościoła w Polsce w pierwszej fazie procesu integracyjnego z Unią Europejską. Ukazuje w sposób rzetelny i obiektywny stan tego procesu, jego zagrożenia, wyzwania, ale i szanse.